

УДК 130.1+008

DOI: <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2025/12-23/23>

Наталія ЯРМОЛИЦЬКА, канд. філос. наук

ORCID ID: 0000-0002-1922-3496

e-mail: natashav63@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Людмила ЄВДОКИМОВА, мол. наук. співроб.

ORCID ID: 0000-0002-3214-037X

e-mail: levdokimova81@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ЗІНАЇДИ ТУЛУБ

Вступ. Здійснено трансцендентально-феноменологічний аналіз відображення травматичного досвіду української культури у творчому спадку української письменниці ХХ століття Зінаїди Тулуб. Розглянуто специфіку рецепції культурної та історичної травми через феноменологічні механізми переживання та уявлення. Здійснено інтерпретацію творчості письменниці як акту усвідомлення і артикуляції національної травми. Обґрунтовано, що феноменологічний метод дозволяє реконструювати шляхи художнього опрацювання колективної травми, які проявляються в літературних формах інтенціональної свідомості. Особливу увагу приділено романам "Людолови" та "В степу безкраїм за Уралом", основний зміст яких проаналізовано в контексті української історичної пам'яті та національної ідентичності, досліджено, як виявляються екзистенційні стани української ідентичності на межі руйнування та відродження.

Методи. Засновано на поєднанні трансцендентальної феноменології та сучасних концепцій теорії травми. Трансцендентальну феноменологію використано для аналізу структури досвіду героїв, зосередження на ноєматичній та ноєтичній компонентах переживання історії. Феноменологію часу застосовано для осмислення способів фіксації пам'яті й запізнілого переживання травми. Теорія культурної травми дозволяє розглядати текст як механізм колективної терапії і пам'яттєвого закріплення. Основну увагу зосереджено на аналізі описових пасажів романів, розкритті переживання персонажами історичних катастроф і способах репрезентації трансцендентального горизонту української культури.

Результати. Розкрито, що українська культура впродовж століть неодноразово стикалася з масовими травматичними подіями: колоніальним гнітом, війнами, репресіями, голодоморами. Відображення цього досвіду яскраво простежується у творчості української письменниці Зінаїди Тулуб. Її романи стали справжнім унікальним літературним феноменом, адже в них через художнє осмислення історичних подій відображено феноменологічну фіксацію колективного досвіду травми.

Висновки. За допомогою трансцендентально-феноменологічного підходу виокремлено творчість Зінаїди Тулуб як особливу форму художньої роботи з колективною травмою. Аргументовано, що її романи допомагають формувати трансцендентальний горизонт української культури, у якому травматичний досвід стає не лише предметом оповіді, а й способом осмислення національної ідентичності. Доведено, що дослідження таких практик художнього мислення є важливим кроком для розуміння механізмів національної пам'яті та конструювання майбутнього через роботу з минулим.

Ключові слова: Зінаїда Тулуб, трансцендентальна феноменологія, травматичний досвід, українська культура, національна ідентичність, історична пам'ять, історична травма, колективна пам'ять.

Вступ

Тема колективної травми в українській культурі є особливо актуальною в умовах сьогодення, коли гостро постає потреба збереження національної самобутності, мови, традицій, утвердження та розвитку української національної ідентичності, національної культури. Українська культура протягом століть неодноразово стикалася із масовими травматичними подіями: колоніальним гнітом, війнами, репресіями, голодоморами. Ці події спонукали до того, що проблематика травматичного досвіду в національній літературі стала традиційним предметом глибоких культурологічних та літературознавчих студій. Українська культура сформувалась в умовах постійних соціальних катастроф, втрат і гноблення, вона продукувала специфічні модули художнього реагування на травму. Травматичний досвід ставав каталізатором змін у національній культурі, формуючи колективну ідентичність через механізми пам'яті й забуття. У ХХ столітті українська культура пережила численні травматичні події, які сформували особливі стратегії їх художньої репрезентації. Особливо актуальною постає трансцендентально-феноменологічна перспектива осмислення цього феномену, яка дозволяє виявити внутрішні механізми репрезентації травми у свідомості митця і колективній уяві.

У цьому контексті творчість видатної української письменниці Зінаїди Тулуб заслуговує на особливу увагу як зразок рефлексивного художнього осмислення національної катастрофічності. Її романи "Людолови" (1934) та "В степу безкраїм за Уралом" (1964) репрезентують культурно-історичні стани, у яких травма постає не лише як соціальний чи історичний факт, але і як внутрішній, екзистенційний вимір буття українця, вони є унікальним літературним феноменом, де через художнє осмислення історичних подій здійснюється феноменологічна фіксація колективного досвіду травми. Ці романи свідчать про те, що феноменологічна перспектива дозволяє не лише констатувати травматичні події, а й реконструювати спосіб їх переживання у свідомості, тим самим підходить до розкриття трансцендентальних структур культурної пам'яті, виявляти глибинні шари колективного травматичного досвіду.

Мета статті – через методи трансцендентальної феноменології проаналізувати експлікацію культурної травми в романах Зінаїди Тулуб. Виявити, як трансцендентально-феноменологічний підхід дозволяє розкрити глибинні шари українського історичного досвіду, проблематику колективної пам'яті, реконструюючи історію через внутрішній досвід героя.

Джерела. Основою дослідження стали художні твори Зінаїди Тулуб і романи "Людолови" та "В степу безкраїм за Уралом", а також допоміжні джерела: листування та спогади письменниці, літературознавчі дослідження таких українських дослідників, як Л. Таран (2007), Т. Гундорова (2012), О. Астаф'єв, Л. Мороз, і закордонних учених, наприклад К. Карут (Caruth, 1996); дослідження потенціалу феноменологічної психопатології для описування досвіду людей із космомісткими психічними розладами; дослідження потенційних переваг використання методів феноменологічної психопатології для покращення діагностики посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та тривожно-депресивних розладів, особливо в умовах воєнного стану С. Руденко, М. Тасенко (2024) та С. Руденко, М. Тасенко і Є. Левченко (2025); дослідження феномену війни як точки бачення матеріалістичної феноменології (Приходько, 2023). Задіяно критичні роботи дослідників творчості Зінаїди Тулуб (С. Іванюк, Л. Чернець), праці Едмунда Гуссерля "Криза європейських наук" (2002), "Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії" (2020), Моріса Мерло-Понті "Феноменологія сприйняття" (2001); феноменологічні дослідження часу П. Рікера ("Пам'ять, історія, забуття"); теорії травми в гуманітарних науках (К. Карут, А. Еттінгер).

Методи

Дослідження ґрунтується на поєднанні трансцендентальної феноменології та сучасних концепцій теорії травми. Трансцендентальна феноменологія використовується для аналізу структури досвіду героїв, зосередження на ноєматичній та ноетичній компонентах переживання історії. Феноменологія часу застосовується для осмислення способів фіксації пам'яті й запізнілого переживання травми. Теорія культурної травми дозволяє розглядати текст як механізм колективної терапії і пам'яттєвого закріплення. Також застосовується міждисциплінарний підхід, що поєднує літературознавчі та культурологічні методи: герменевтику, культурну травматологію, історичну рецепцію. Основну увагу зосереджено на аналізі описових пасажів романів, розкритті переживання персонажами історичних катастроф і способах репрезентації трансцендентального горизонту української культури.

Результати

Зінаїда Тулуб (1890–1964) – українська письменниця, якій судилося жити і працювати у складних умовах. Вона народилась у Києві, в освіченій сім'ї, мала міцні українські корені (дідусь був братчиком Кирило-Мефодіївського товариства). У сім'ї З. Тулуб спілкувались російською мовою, оточення майбутньої письменниці також було російськомовне, проте захоплення українською історією та культурою відбулось у 1920-х роках, коли молода поетеса опанувала українську мову настільки, що почала писати нею твори (Стягайло, 2024).

До найбільших досягнень творчого доробку Зінаїди Тулуб належать романи "Людолови" та "В степу безкраїм за Уралом". Саме в них ключовою темою відображення стала українська культура, яка впродовж століть стикалась з масовими травматичними подіями, такими як колоніальний гніт, війни, репресії та голодомори. Примітно те, що в "Людоволах" З. Тулуб "змальовує українську історію в широкому міжнародному контексті та майстерно зображує етнографічні, побутові й соціальні аспекти життя не тільки в Україні, а й у Польщі, Туреччині, Криму й Московії. Це позначається на композиції роману: є цілі розділи, присвячені життю різних народів" (Стягайло, 2024). Також у романі чільне місце посідає культура. У ньому З. Тулуб зображує створення Київського братства, заснування друкарні в Києво-Печерській лаврі.

Образ Петра Сагайдачного представлений не лише воїном, але й доволі освіченою й культурною людиною, культуртрегером. Ось як у романі описується роль Острозького, про якого Сагайдачний говорить із захопленням, називаючи його людиною, "що так багато зробила для науки й освіти. Перший улаштував він на Україні друкарню, перший відкрив школу. Острог став місцем, звідки вийшло чимало вчених, дипломатів, поетів і проповідників. А тепер він, Сагайдачний, що дістав в Острозі освіту, прийшов до гробу Острозького перш ніж стати його продовжувачем, борцем за утворення старшинсько-козацької культури. У думках дякував він Острозькому за минуле і присягався не відступати зі своєї путі, хоч яка б терниста й важка вона не була" (Тулуб, 1973а, с. 138–139).

Унікальність романів З. Тулуб полягає в тому, що через художнє осмислення історичних подій письменниця здійснила феноменологічну фіксацію колективного досвіду травми. Досить чітко це простежується в романі "Людолови", де відображено травматичний досвід як структуроутворювальний елемент. Загалом творчість З. Тулуб свідчить про конститування травми як центрального досвіду української історичної свідомості. Її герої формуються через досвід колоніального пригнічення, політичних репресій, втрати рідної землі. У романі травма постає через досвід насильницького відриву від землі, рідної культури, традицій. Психологічний портрет персонажів виявляє руйнування автентичного самопереживання, що є характерною ознакою травматичного досвіду. Не випадково З. Тулуб назвала свій роман "Людолови", адже людоловами називали татар, що робили напади на Україну, щоб захопити якнайбільш полонених на продаж, або на великий викуп, або просто в неволю, як робочу силу. "Наче шупальця потворного спрута, кинулися вони (татари) в різні боки, налітаючи на безборонні хутори й села, підпалюючи їх і захоплюючи людинність у неволю. Знаючи хижацький звичай татар, козаки пильно стерегли степ. І до наших часів збереглися в степу високі могили, з яких удень і вночі стежили вони, чи не з'явиться на обрії чорна хмара-орда... Як сарана, налітали вони на села й замки, на відлюдні хутори й містечка і поверталися до коша з отарами овець і бранців... Кожен загін гнав свою здобич окремо, і бранці йшли родинами або цілими селами. Чимало шляхти й міщан потрапило разом із поспільством у неволю" (Тулуб, 1973а, с. 150, 170).

Загалом трансцендентальна установка З. Тулуб полягає в тому, що вона не лише описує травму, але й створює умови для її споглядання і рефлексії, перетворюючи індивідуальний досвід на трансцендентальний феномен національного буття. Також у "Людоволах" простежується феномен історичної пам'яті шляхом здійснення феноменологічного опису репрезентації пам'яті, спогадах про зруйновану батьківщину, які стають актом відновлення ідентичності. У романі травма постає через досвід насильницького відриву від землі, рідної культури, традицій. Психологічний портрет персонажів виявляє руйнування автентичного самопереживання, що є характерною ознакою травматичного досвіду.

Травма як феномен колективної свідомості. У романах З. Тулуб українська культура постає як суб'єкт травматичної пам'яті, де історичні події (руйнування Запорозької Січі, масові депортації, колонізація) зберігаються у вигляді уявних образів болю та втрати, але залишається невтомна боротьба за звільнення української землі, боротьба за волю. Ця боротьба гартувалась роками на Запорозькій Січі. Ось як описує своє сходження до гетьманства Петро Сагайдачний, який на Січі від самого початку

"пристав до голоти, бо крім штанів та сорочки, не мав нічого, навіть шаблі... згодом потрапив у молодики до військового швеця Хоми Причепи. Він вивчив мене добре битися на шаблях і всіх низових звичаїв... незабаром став я його правицею. Потім пішов я в походи. Щастило мені в боях. За п'ять років став я і сам курінним отаманом, а потім писарем війська Запорозького. І тоді все сталося по-новому. Знадобилися мені тоді і латинь, і чемність, і шляхетські звичаї. Цінували мене козаки. Та й у походах не знав я поразки. І ось уже вісім років, як я гетьманую. Але не забув я старих образ. Настане день, коли Ян Аксак і всі королев'ята довідаються, як можна наступити на горло Петрові Конашевичу. Не час ще говорити про це, але день і ніч готую я панам свій рахунок. Гартую військо, збираю нечувану силу і рано чи пізно продикую панам свою волю" (Тулуб, 1973а, с. 82–83).

Також у творчості З. Тулуб зображено переживання травми як трансцендентальний акт. У цьому аспекті слід зазначити, що персонажі її романів проходять через досвід втрати, який викликає фундаментальну трансформацію їхньої свідомості. Особливо показовою є ідея "роздвоєння" суб'єкта між ідеалами минулого та неможливістю їхнього відтворення в теперішньому. "За тих часів Київ князів Володимира і Ярослава лежав зруйнований і спустошений, і все громадське, торговельне й ремісницьке життя Києва точилося на Подолі. З півночі захищала його болотяна Оболонь, із заходу – подвійні вали, зі сходу – ріки Дніпро та Почайна, а з півдня громадилися над ним кручі Старого міста, гирло Хрещатого Яру і так звана Замкова гора, де тепер Флорівське кладовище. Хоча Київ і нараховував лише шість-сім тисяч мешканців, він був великим торговельним центром, куди стікалися товари не тільки з Польщі, Литви й Московщини, але й зі сходу – з Персії, Індії, Аравії, Сирії, Царгорода, Каффи й Трапезунда, прямуючи до Західної Європи... Сюди тікали з-під батьківської влади, з-під кріпацтва і від важкої праці, від ув'язнення і боргів, або просто шукаючи заробітків. І оселившись у Києві, приїжджиків ніколи не повертався додому" (Тулуб, 1973а, с. 179).

Слід зазначити, що тема тілесності й екзистенційна вкоріненість травми добре відстежується у сценах тілесних страждань, голоду, переслідувань, що відображають феноменологічну тілесність (Merleau-Ponty), де травма переживається через тілесний "слід" у свідомості. Що ж стосується метафізики страждання і надії, то навіть на тлі катастрофічності подій З. Тулуб артикулює можливість оновлення через пам'ять, що пов'язує її естетику з феноменом "пам'ятної надії" (Paulus Ricoeur).

Звертаючись до феномену травми в романі З. Тулуб "Людолови", слід зазначити, що в цьому творі письменниця реконструює період Руїни та гетьманщини через індивідуальний досвід персонажів. Травма поневолення і соціального руйнування передається через розірвану структуру часу свідомості, що виявляється у флешбеках, мареннях, деформації логіки подій. Ось як описується травма поневолення в романі: "Цього разу невольників було стільки, що старий єврей-митар тільки здивовано хитав головою. Не перелічити було цих безмежних отар бранців на продаж. Щороку проходили повз нього десятки тисяч рабів, але цього разу це було щось неймовірне... І, хитаючи головою, спитав він одного з прибічників Ширинського бея: – Невже ще є на Україні люди? – Залишилося, старий, на насіння, – хвалькувато вищирив зуби ага. – На той рік приженемо стільки ж... Перед каффською брамою невольників розподілили. Кожен купець відокремлював своїх бранців. Знов почався плач і лемент.

Гірко ридали матері і рвали на собі волосся, прощаючись із дочками й синами. Як підстрелені, билися жінки, відриваючись від чоловіків, але батіг работорговця підіймав їх із землі і гнав на невольницький ринок" (Тулуб, 1973а, с. 194, 201).

Досить чітко травму поневолення описує З. Тулуб ще й через історію кохання Петра Сагайдачного й Насті Повчанської. Проте в романі образ Насті є зібраний образ долі жінки. З. Тулуб намагається показати становище жінки в тогочасному суспільстві. "Вродлива дівчина, пройшовши жахи невольничого ринку, стає дружиною турецького султана. Втративши надію на порятунок, Настя змінюється, стає підступною та владолюбною Гюль-Хюрем" (Стягайло, 2024). З. Тулуб намагається розкрити душевні вагання, невпевненість, розчарування своїх персонажів, вона акцентує увагу на тому, що вони живі люди зі своїми слабкостями та сильними сторонами. Ось як вона описує душевні переживання своєї героїні: "Настя довго лежала не ворухнувшись. Тепер вона з сумом пригадувала Каффу. Що чекає її у майбутньому? В душі було спопеління і ворожнеча. Всією істотою відчувала вона, що на батьківщину їй заказано шляхи, отже, треба або вмерти, або якось видертися з цієї огидної ковбани, де нема і не буває волі жінкам. Настя була молода, здорова тілом і душею, і думка про смерть не вабила її. Бажалося боротьби, перемоги, і безнадійне, бездіяльне животіння гаремних жінок висмоктувало з неї силу і віру в себе" (Тулуб, 1973b, с. 227).

Також у романі "Людолови" простежується пам'ять як основа культурної ідентичності. У ньому З. Тулуб вибудовує нарратив на основі не лінійного часу, а через феномен пам'яті. Минуле втручається у теперішнє, утворюючи множинні часові площини. Приклад відстоювання своєї культурної ідентичності яскраво описала З. Тулуб в образі поневоленої Горпини. "Ллється лісом пісня про те, як в'яне південна дівчина-квітка в синіх заметах, гине від роботи й суму з єдиною мрією втекти до рідного Криму, де завжди сяє сонце і навіть взимку квітне весна. Горпина скам'яніла на місці. В її грудях здіймалася буря. Як вона сміє!... І сльози болю і образи бризнули з очей. – Неправда! Ми не такі, як ви! Нема в нас невольників! Нема! – істерично вигукнула вона, струснувши Медже за плечі. – Брехня це! Чуєш: брехня!... Так! Так! Ми любимо і тебе, і Нур'ялі і дуже радіємо, що в нього така хороша дружина (подейкували татарки). – Рабиня, а не дружина. За гроші купована, – з мукою вирвалося в неї (Горпини). Ви ж не знаєте, як це було. Я ж чоловіка мала, дитинку..." (Тулуб, 1973а, с. 347–348).

Трансцендентальне осмислення історичної катастрофи З. Тулуб відображає через призму інтенціональної свідомості персонажів, виявляє механізм суб'єктивного осмислення історичної трагедії через відчай, боротьбу за сенс буття, реконструкцію колективної ідентичності. Ось як змальовує обурення старшини Горленка після того, як шабля Потоцького розрубала йому плече, ключицю і ребра. "З якого права сміє він топтати його (Горленка) людську гідність? Магнат. Шляхтич. Багатир. Так, багатир. А багатиреві все можна. За золото і маєтки купується все: життя, честь, воля... Міцніше тріпотить серце, дві рожеві плями жевріють на обличчі, запалюючи зневажисту душу. Треба помститися за рану, за образу, за все... Нема в Польщі життя нешляхтичеві. А в Горленка – діти. Невже загинуть вони і розвіються мрії вивести їх у люди, зробити вельможними й багатими?! Все своє життя збирав він гроші по шелягу. Гуртував, хазяйнував, привозив із походів багату здобич... І ось усі плани пере-

плуталися, розсипалися" (Тулуб, 1973а, с. 50–51). З. Тулуб не ідеалізує козаків, змальовуючи їх образ як героїв-борців, вона розкриває як позитивні, так і негативні їхні сторони. Наприклад, описуючи "напади козаків на Крим, вона розповідає, як вони спустошували кримські міста, чинили насильство над жінками й захоплювали трофеї, зокрема й "живий товар" (Стягайло, 2024). Прикладом такого козака був Горленко, проте такі його дії засудив козак Балика, який вважав, що "Горленка покарано по заслугі. Хай не тягнеться за магнатами, не забуває свого козацького роду, не тулиться до пишних палаців. Є в нього хутір, пасіка, рибний став, поля, городи. Ну й сиди собі дома, нікому не вклоняючись" (Тулуб, 1973а, с. 54).

Перебуваючи в безстроковому засланні в Казахстані З. Тулуб, працюючи шкільним бібліотекарем, пише твір про життя Тараса Шевченка "В степу безкраїм за Уралом", у якому домінує нарратив зламаного пам'яті, показано переживання вигнання та депортації. У цьому романі важливою стає тема "невидимого часу", яка відображена в паралелі часової перспективи, втрати горизонту майбутнього. У творі "В степу безкраїм за Уралом" простежується символіка степу і неволі, де степ постає як простір відчуження, одночасно фізичного і екзистенційного. Пейзажі степу є феноменологічними конституентами досвіду втрати дому, ідентичності, що описуються в романі у вигляді сповіді місцевого жителя Шакіра. "А знаєш, Жайсак, – раптом заговорив він, – адже колись не були ми такими бідними. Народився я тут, у Великому степу, а потім переселився до Букеївської орди, за Урал. Тоді Джантемир не насмілювався б зробити мене своїм наймитом. І юрта в мене була біла, велика й гарна. І понад дві тисячі баранів було в мене. І верблюдів цілий табун, і дві жінки, старіші від твоєї матері. Велика родина була... Я розповім тобі все. Ти мусиш знати всю правду... – в цьому степу, – почав він, пасовища бідніші й сухіші, ніж на правому березі Уралу. Заплавні луки там багатіючі, трава соковита й густа, а вздовж Ахтуби і Каспію – неоглядні зарості очерету. Жити б там і багатіти... Але там, де багато трави і очерету, – багато й багачів. У них сила челяді, наймитів, тюленгутів і ще більше худоби... Був у нас тоді султан Букей. Почав він просити царя, щоб нам дозволили назавжди оселитися на землях між Уралом і Волгою. Цар погодився, і ми дуже зраділи. П'ять тисяч юрт перекочували через Урал "на багаті землі". Та нетривалою була наша радість. Виявилось, що береги Каспію з рібними тонями та очеретами давно вже належали князю Юсупову та графу Безбородку, а землі між Узенню і Уралом – яйцьким козакам" (Тулуб, 1984).

Так само як і життя Т. Шевченка, життя З. Тулуб було "шляхом крізь пекло". "Слова – немає. Бо слово заборонено. Як у Шевченка. Зінаїда Тулуб лише почала вітатися українським образним словом, аж тут, мов спалах блискавки, від якого чорніє в очах, – арешт і майже двадцятирічна, на межі повного розпачу і непереборного жаху душевна розпука та відчайдушна боротьба за самозбереження..." (Жулинський, 2012). Проте З. Тулуб була впевнена, що неможливо зламати український вільний дух, боротьбу за волю і незалежність, які відновлюються, як відновлюється природа весною, коли "високо-високо, в лускатих срібних хмаринках, лунко перегукувалися журавлі, дикі качки і черногузи, потужно і швидко мчали на північ, назустріч кризі і вітрові. Бриніла, співала весна на узгір'ях струмками, бентежила нетрі лісів, розбуркувала рудих кошлатих ведмедів, кротів, кажанів і борсуків, тяглися до неба зеленими стрілками паростків, кликала до життя, до боротьби, до кохання..." "Все це бентежило і кликало українців у "Дике Поле, на Січ, на уходи, на

волю, на боротьбу за визволення. І слідом за останньою кригою рушили на Січ хлопці і підсусідки, вільні будники, рубачі й копачі, броварники і гамарники, смолярі і залізники, рудники і шевці, мечники і панцирники – здобувати собі волю і право вогнем, залізом, кров'ю і молодим, непереможним завзяттям" (Тулуб, 1973b, с. 581–582).

Дискусія і висновки

Дослідження показало, що трансцендентально-феноменологічна перспектива дозволяє побачити, що травма у творчості З. Тулуб фіксується не лише як подія, а й конститує національну ідентичність через механізми яви і репрезентації. Це співвідноситься із сучасними концепціями травматичних студій, які наголошують на необхідності подолання "немовності" травми шляхом нарративізації. Однак особливість З. Тулуб полягає в тому, що вона водночас рефлексує над самою можливістю відтворення травматичного досвіду в мові – через багатозарову символіку, нарративні зсуви й фрагментарність тексту. Також трансцендентально-феноменологічний підхід дозволяє уникнути редуціонізму в аналізі травматичних нарративів, що часто притаманний суто історичним чи соціологічним підходам. Через аналіз інтенцій З. Тулуб виявляється, що художній текст є не просто репрезентацією історичних подій, а структурованим переживанням буттєвої кризи.

Особливого значення у романах З. Тулуб набуває звернення до понять "тілесності" та "простору". Степ, у якому перебувають герої роману "В степу безкраїм за Уралом", – це феноменологічно насичене середовище, у якому відбувається постійна боротьба між пам'яттю і забуттям, домом і вигнанням. У цьому контексті порівняння з працями Моріса Мерло-Понті (Мерло-Понті, 2001; Marion, 1997) дозволяє глибше зрозуміти тілесно-просторовий досвід персонажів, для яких степ стає тілесним продовженням втрати і вигнання.

Як феноменолог нарративу З. Тулуб спонтанно відтворює структури феноменологічної редуції, відтворення нею подій минулого не є простим зображенням, це є актом констатації нової реальності в літературному дискурсі. Якщо говорити про травматичну культуру як трансцендентальний горизонт, то тут слід згадати, що травма у творчості З. Тулуб виступає не лише темою, а й способом організації нарративної реальності. Письменниця репрезентує історію як незавершену травматичну подію, яка потребує нескінченного переосмислення. Також феноменологію досвіду травми в контексті культури З. Тулуб описує через образи та переживання своїх героїв, створює трансцендентальний обрій культури, яка зазнає кризи і відчайдушно шукає шляхи відновлення. Її твори демонструють, що травматичний досвід не може бути повністю репрезентований, а лише наближено окреслений через багатозарову структуру оповіді.

В оповідях З. Тулуб простежується не просто прагнення зберегти пам'ять, а намагання показати, що акт свідчення є основним механізмом роботи пам'яті після травми (за Полем Рікером). Стосовно пам'яті як акту конституції ідентичності, то тут підхід З. Тулуб нагадує феноменологічний опис процесу "відкладання" (*Retention*) за Гуссерлем, де минулі переживання ніколи не зникають, а трансформуються у потоці свідомості. Загалом творчість З. Тулуб показує, що офіційна історія часто не в змозі зафіксувати травматичний досвід. Письменниця створює "нарратив пам'яті", де індивідуальне стає шляхом до розуміння колективного.

Творчість Зінаїди Тулуб є унікальним зразком художнього досвіду опрацювання травми в українській літературі.

Трансцендентально-феноменологічний аналіз дозволяє побачити глибинну структуру цього досвіду: розрив між історичним буттям і його сучасною рецепцією, болісне відчуття втрати автентичності, тілесну вкоріненість травми. Водночас у творчості З. Тулуб виявляється етичний імператив пам'яті, що підтримує можливість національної суб'єктності навіть в умовах руйнування. Саме трансцендентально-феноменологічний підхід дозволив виокремити творчий спадок З. Тулуб як особливу форму художньої роботи з колективною травмою. Її романи формують трансцендентальний горизонт української культури, у якому травматичний досвід стає не лише предметом оповіді, а й способом осмислення національної ідентичності, спробою осмислити механізми виживання і самозбереження культури в часи кризи. Дослідження таких практик художнього мислення є важливим кроком для розуміння механізмів національної пам'яті та конструювання майбутнього через роботу з минулим. Романи З. Тулуб здатні моделювати механізми збереження національної пам'яті у стані культурної кризи, що робить її творчість релевантною для сучасного розуміння історичних ідентичностей України. Тому вивчення творчого спадку З. Тулуб є важливим для розуміння трансцендентального горизонту української культури як культури виживання та боротьби за гідність.

Внесок авторів: Наталія Ярмоліцька – концептуалізація, методологія, аналіз джерел, підготування огляду літератури або теоретичних засад дослідження; Людмила Євдокимова – збір емпіричних даних та їх валідація, емпіричне дослідження.

Список використаних джерел

- Гундорова, Т. (2012). *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: Есеї*. Грані-Т.
- Гуссерль, Е. (2020). *Ідеї чистої феноменології і феноменологічної філософії. Книга перша. Загальний вступ до чистої феноменології* (В. Кебуладзе, Пер.). Фоліо.
- Гуссерль, Е. (2002). Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія: Вступ до феноменологічної філософії. *Філософська думка*, 3, 134–149.
- Жулинський, М. (2012). Зінаїда Тулуб: Шлях крізь пекло. *День*, 83–84. <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/zinayida-tulub-shlyakh-kriz-peklo>
- Мерло-Понті, М. (2001). *Феноменологія сприйняття*. Український центр духовної культури.
- Стягайло, В. (2024, 1 вересня). "Людолови" Зінаїди Тулуб: *Історичний роман з трагічною долею*. LB.ua. https://lb.ua/culture/2024/09/01/632202_lyudolovi_zinaidi_tulub.html
- Приходько, В. В. (2023). Феномен війни: Точка бачення матеріалістичної феноменології. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія*, 1(8), 35–39. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-6/8>
- Таран, Л. (2007). Роман Зінаїди Тулуб "Людолови" як художнє осмислення історичної пам'яті. *Слово і час*, 5(557).
- Тулуб, З. (1973a). *Людолови: Історичний роман* (Т. 1). Таврія.

- Тулуб, З. (1973b). *Людолови: Історичний роман* (Т. 2). Таврія.
- Тулуб, З. (1984). *В степу безкраїм за Уралом*. Дніпро.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed experience: Trauma, narrative, and history*. Johns Hopkins University Press.
- Marion, J.-L. (1997). *Étant donné: Essai d'une phénoménologie de la donation*. Presses universitaires de France. https://archive.org/details/etantdonneessaid0000mari_w5n7/page/n5/mode/2up?view=theater
- Rudenko, S., & Tassenko, M. (2024). Improving the diagnosis of post-traumatic stress disorder and anxiety-depressive disorders using the methods of phenomenological philosophy: Experience of interdisciplinary practices in Ukraine. *Studia Warمیnskie*, 61, 127–138. <https://doi.org/10.31648/sw.10789>
- Rudenko, S., Tassenko, M., & Levcheniuk, Y. (2025). Cosmos-containing mental disorders: Phenomenological advancing for psychopathology and philosophy of psychiatry. *Philosophy and Cosmology*, 34, 67–84. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/4>

References

- Caruth, C. (1996). *Unclaimed experience: Trauma, narrative, and history*. Johns Hopkins University Press.
- Gundorova, T. (2012). *Transit culture: Symptoms of postcolonial trauma: Essays*. Grani-T [in Ukrainian].
- Husserl, E. (2002). The crisis of European sciences and transcendental phenomenology: Introduction to phenomenological philosophy. *Philosophical Thought*, 3, 134–149 [in Ukrainian].
- Husserl, E. (2020). *Ideas of pure phenomenology and phenomenological philosophy. Book one. General introduction to pure phenomenology* (V. Kebuladze, Trans.). Foliio [in Ukrainian].
- Marion, J.-L. (1997). *Étant donné: Essai d'une phénoménologie de la donation*. Presses universitaires de France. https://archive.org/details/etantdonneessaid0000mari_w5n7/page/n5/mode/2up?view=theater
- Merleau-Ponty, M. (2001). *Phenomenology of perception*. Ukrainian Center for Spiritual Culture [in Ukrainian].
- Prykhodko, V. V. (2023). The Phenomenon of War: A Viewpoint of Materialist Phenomenology. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(8), 35–39 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-6/8>
- Rudenko, S., & Tassenko, M. (2024). Improving the diagnosis of post-traumatic stress disorder and anxiety-depressive disorders using the methods of phenomenological philosophy: Experience of interdisciplinary practices in Ukraine. *Studia Warمیnskie*, 61, 127–138. <https://doi.org/10.31648/sw.10789>
- Rudenko, S., Tassenko, M., & Levcheniuk, Y. (2025). Cosmos-containing mental disorders: Phenomenological advancing for psychopathology and philosophy of psychiatry. *Philosophy and Cosmology*, 34, 67–84. <https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/4>
- Styagailo, V. (2024, September 1). "Lyudolovi" by Zinaida Tulub: A historical novel with a tragic fate. Culture. LB.ua [in Ukrainian]. https://lb.ua/culture/2024/09/01/632202_lyudolovi_zinaidi_tulub.html
- Taran, L. (2007). Zinaida Tulub's novel "The Manhunters" as an artistic interpretation of historical memory. *Word and Time*, 5(557).
- Tulub, Z. (1973a). *Ludolovy: Historical novel* (Vol. 1). Tavia [in Ukrainian].
- Tulub, Z. (1973b). *Ludolovy: Historical novel* (Vol. 2). Tavia [in Ukrainian].
- Tulub, Z. (1984). *In the boundless steppe beyond the Urals*. Dniipro [in Ukrainian].
- Zhulynsky, M. (2012). Zinaida Tulub: A path through hell. *Day*, 83–84 [in Ukrainian]. <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/zinayida-tulub-shlyakh-kriz-peklo>

Отримано редакцією журналу / Received: 25.04.25
Прорецензовано / Revised: 12.05.25
Схвалено до друку / Accepted: 26.05.25

Nataliia YARMOLITSKA, PhD (Philos.)
ORCID ID: 0000-0002-1922-3496
e-mail: natashav63@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Liudmyla YEVDOKIMOVA, Junior Researcher
ORCID ID: 0000-0002-3214-037X
e-mail: levdokimova81@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PHENOMENOLOGICAL EXPLICATION OF TRAUMATIC EXPERIENCE IN UKRAINIAN CULTURE THROUGH THE WORKS OF UKRAINIAN WRITER ZINAIDA TULUB

Background. This study presents a transcendental-phenomenological analysis of the representation of traumatic experience in Ukrainian culture as reflected in the literary legacy of 20th-century Ukrainian writer Zinaida Tulub. It explores the specifics of how cultural and historical trauma is received and internalized through phenomenological mechanisms of experience and imagination. The writer's oeuvre is interpreted as an act of awareness and articulation of national trauma. The research argues that the phenomenological method allows for the reconstruction of artistic strategies for processing collective trauma, which manifest in literary forms of intentional consciousness. Special attention is given to the novels *Liudolovy* (*The People Catchers*) and *In the Boundless Steppe Beyond the Urals*, whose content is analyzed in the context of Ukrainian historical memory and national identity. The study examines how existential states of Ukrainian identity are depicted at the threshold of destruction and rebirth.

Methods. The research is based on a synthesis of transcendental phenomenology and contemporary trauma theory. Transcendental phenomenology is employed to analyze the structure of the characters' experiences, focusing on the noematic and noetic components of the

perception of history. The phenomenology of time is used to conceptualize ways in which memory is fixed and trauma is belatedly experienced. Cultural trauma theory enables the interpretation of literary texts as mechanisms of collective therapy and mnemonic consolidation. Particular emphasis is placed on analyzing descriptive passages in the novels that reveal how characters experience historical catastrophes and how the transcendental horizon of Ukrainian culture is represented.

R e s u l t s . *Over the centuries, Ukrainian culture has repeatedly confronted mass traumatic events such as colonial oppression, wars, political repressions, and famines. The reflection of these experiences is vividly evident in the works of Ukrainian writer Zinaida Tulub. Her novels stand as a unique literary phenomenon in which artistic interpretations of historical events capture the phenomenological imprint of collective trauma.*

C o n c l u s i o n s . *The transcendental-phenomenological approach has made it possible to distinguish Zinaida Tulub's work as a unique form of artistic engagement with collective trauma. Her novels contribute to shaping the transcendental horizon of Ukrainian culture, where traumatic experience becomes not only a narrative subject but also a mode of comprehending national identity. The study of such artistic thinking practices is a significant step toward understanding the mechanisms of national memory and constructing the future through engagement with the past.*

K e y w o r d s : *Zinaida Tulub, transcendental phenomenology, traumatic experience, Ukrainian culture, national identity, historical memory, historical trauma, collective memory.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.